

ՄՀԵՐ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅՈՒՐԱՅՆԵԼՈՒ
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱՏԵՍԱԿ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ,
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ**

Հողվածում քննարկվում են իշխանությունը յուրացնելու հանցագործության տեսական և իրավական մոտեցումները՝ ներառյալ այս հանցակազմի սահմանման, կառուցվածքի և պատասխանատվության մեխանիզմների առանձնահատկությունները: Վերլուծվում են իշխանության յուրացման և լիազորությունների գերազանցման դրսևորումները ինչպես պետական, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում:

Առանձնակի ուշադրություն է դարձվում արտասահմանյան առաջադեմ փորձին, մասնավորապես՝ Եվրոպական միության, ԱՄՆ-ի և հետխորհրդային երկրների քրեական օրենսդրություններում իշխանության չարաշահման համար պատասխանատվության մոտեցումներին: Դիտարկվում են դատական վերահսկողության և հակակոռուպցիոն ինստիտուտների դերը լիազորությունների չարաշահումը կանխարգելելու գործում:

Հիմնավորվում է, որ իշխանությունը յուրացնելու հանցագործության արդյունավետ հակազդումն անհնար է առանց սահմանադրական կարգի հիմնարար սկզբունքների՝ իշխանությունների տարանջատման, իրավունքի գերակայության, սուբսիդիարության և ժողովրդավարական հաշվետվողականության պատշաճ ամրագրման և իրականացման: Բացահայտվում են հայաստանյան իրավական համակարգում առկա խնդիրները և առաջարկվում են օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ:

Հիմնաբառեր - Իշխանության յուրացում, իշխանության չարաշահում պաշտոնական հանցագործություններ, սահմանադրական կարգ, իշխանությունների տարանջատում, իրավունքի գերակայություն:

Ներածություն: Իշխանությունը յուրացնելու և պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելու հանցագործությունները ժամանակակից ցանկացած իրավական համակարգում համարվում են պետական կառավարման արդյունավետության և օրինականության ամենալուրջ սպառնալիքներից մեկը: Այս արարքները ոչ միայն խաթարում են պետական մարմինների բնականոն գործունեությունը, այլև ուղղակիորեն ոտնահարում են քաղաքացիների իրավունքները, խաբխրում հանրային վստահությունը իշխանության նկատմամբ և լուրջ վնաս հասցնում սահմանադրական կարգի հիմքերին: Հանցագործության այս տեսակի հակազդման արդյունավետությունը մեծապես կախված է նրանից, թե որքանով է քրեական օրենսդրությունը ճշգրիտ սահմանում հանցակազմի տարրերը, որքանով են կիրառվող պատասխանատվության մեխանիզմները համապատասխանում վտանգավորության աստիճանին, և, որ ամենակարևորն է, որքանով է ողջ պետական կառավարման համակարգը կառուցված սահմանադրականության սկզբունքների հիման վրա:

Տարբեր երկրներում իշխանությունը յուրացնելու հանցագործության իրավական կարգավորման տարատեսակ մոտեցումները պայմանավորված են ինչպես ազգային իրավական ընտանիքների պատկանելությամբ, այնպես էլ պատմական, քաղաքական և մշակութային առանձնահատկո-

թյուններով: Արևմտաեվրոպական երկրներում, ինչպես նաև ԱՄՆ-ում, իշխանության չարաշահման դեմ պայքարում առանցքային դեր են խաղում դատական վերահսկողության զարգացած ինստիտուտները, հակակոռուպցիոն մասնագիտացված մարմինները և քաղաքացիական հասարակության լայն մասնակցությունը: Հետխորհրդային տարածքի շատ պետություններում, այդ թվում մեր երկրում, չնայած օրենսդրական բարեփոխումներին, դեռևս առկա են լիազորությունների բաշխման անորոշությունը, քաղաքական նեղ շահերից կախյալությունը, դատական համակարգի անկախության անբավարար մակարդակը և արդյունավետ մոնիթորինգի կառուցակարգերի բացակայությունը:

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ իշխանության յուրացումը լուրջ սպառնալիք է սահմանադրական կարգին և պետական կառավարման արդյունավետությանը, իսկ տարբեր երկրների օրենսդրական մոտեցումների համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել հակակոռուպցիոն լավագույն մեխանիզմները: Հայաստանում ընթացող վարչատարածքային ու դատաիրավական բարեփոխումների պայմաններում չարաշահումների ռիսկերի կանխարգելումը և սահմանադրականության սկզբունքների ամրագրումը դառնում են առանցքային խնդիր, հատկապես միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցման պար-

տավորության համատեքստում:

Պետական իշխանության բռնազավթման հարցը ժամանակակից իրավաբանական գիտության ամենահրատապ, արդիական և վիճահարույց թեմաներից մեկն է, քանի որ այն վերաբերում է պետության իրավական բնույթը սահմանող հիմնարար կատեգորիաներին և ինստիտուցիոնալ սկզբունքներին՝ իշխանության օրինականությունը, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին, հանրային ինստիտուտների իրավական պատասխանատվությանը և իշխանության թույլատրելի վերաբաշխման սահմաններին:

Այս թեմայի արդիականությունը որոշվում է ոչ միայն դրա տեսական նշանակությամբ, այլև գործնական հետևանքներով. գլոբալ քաղաքական վերափոխումների, սահմանադրական բարեփոխումների և ավտորիտար միտումների ամրապնդման համատեքստում իշխանության բռնազավթման սպառնալիքը գնալով ավելի ու ավելի է քողարկվում: Իշխանության բռնազավթումը կարող է իրականացվել ոչ միայն բռնի հեղաշրջման կամ օրենքի կոպիտ խախտման միջոցով, այլև այնպիսի ընթացակարգերով, որոնք, կարծես, համապատասխանում են գործող իրավական կարգին, ինչը զգալիորեն բարդացնում է նման երևույթների ճանաչումը:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել իշխանությունը յուրացնելու հանցագործության հիմնական տեսակետները, վերլուծել արտասահմանյան երկրների առաջադեմ փորձը, ինչպես նաև պարզել, թե սահմանադրական կարգի որ հիմնարար սկզբունքներն են առանցքային նշանակություն ունենում այս հանցագործությունների կանխարգելման և դրանց համար արդյունավետ պատասխանատվության մեխանիզմներ ստեղծելու գործում: Արդյունքում կառաջարկվեն օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանության չարաշահման դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը և սահմանադրական կարգի ամրապնդմանը:

Գրականության ակնարկ: Մի շարք երկրների, մասնավորապես նախկին Խորհրդային Միության տարածքում առաջացած պետությունների պետականաշինության գործընթացների խորը վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանցից մի քանիսը, չնայած ազգային սահմանադրությունների մակարդակով պետական և սոցիալական զարգացման հռչակված ժողովրդավարական սկզբունքներին, միտումներ են ցուցաբերում կամ արդեն գործնականում իրականացնում են իշխանության յուրացման ուղղությամբ կոնկրետ քայլեր: Արտաքին պետականաշինությունը (պետականաշինության սահմանադրական դոկտրինայի և պրակտիկայի զարգացումը այդ երկրներում) ընդհանուր առմամբ տեղի է ունենում միջազգային հանրության կողմից մշակ-

ված ժողովրդավարական զարգացման ուղիներին համապատասխան և այդ երկրների Հիմնական օրենքի դրույթների շրջանակներում:

Դուք կարող եք բռնազավթել նաև օրինականորեն ձևավորված իշխանությունը, եթե այն չարաշահում եք, այսինքն՝ օգտագործում եք այն անօրինական նպատակով՝ ի վնաս հասարակության և պետության, գերազանցում եք իշխանության լիազորությունները»:

Պետական իշխանության բռնազավթում (լատ.՝ օգտագործում, անօրինական զավթում, չարաշահում)՝ պետական իշխանության բռնի զավթում կամ դրա յուրացում որևէ կուսակցության, կազմակերպության, պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից, որն ունի նման լիազորություններ կամ որոշակի քանակությամբ լիազորություններ: Սահմանադրությամբ և օրենքներով տրված լիազորությունները չեն պատկանում որևէ կուսակցության: Այն կարող է տեղի ունենալ պետական հեղաշրջման կամ ռազմական հեղաշրջման և այլնի հետևանքով:

Պետական իշխանության բնույթը քննելիս՝ Է. Վյատրը առաջարկում է գիտության մեջ առկա մոտեցումները պայմանականորեն դասակարգել հետևյալ կերպ. «վարքաբանական (իշխանությունը որպես վարքագծի հատուկ տեսակ, որը ազդում է ուրիշների վարքագծի վրա), հեռագրական (իշխանությունը դիտվում է որպես որոշակի նպատակի հասնել), գործիքային (իշխանությունը որպես որոշակի միջոցների օգտագործում), կառուցվածքային (իշխանությունը դիտվում է որպես կառավարվողի և կառավարվողի միջև հարաբերություն), կոնֆլիկտային (իշխանությունը որպես որոշումներ կայացնելու և նյութական բարիքներ բաշխելու ունակություն կոնֆլիկտային իրավիճակներում), իշխանությունը որպես ազդեցություն, հրամաններ և ուրիշների պարտավորություն՝ ենթարկվելու նման հրամաններին»³: Այս դեպքում Է. Վյատրը հավատարիմ է վերջին մոտեցմանը, որը, չնայած էական պարզաբանումների և լրացումների ենթարկվելուն, ընդհանուր առմամբ լայն տարածում է գտել արտասահմանյան գիտական գրականության մեջ և ճանաչվում է բազմաթիվ հետազոտողների կողմից:

Վերոնշյալ մոտեցումները իշխանության յուրացման ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ դա կարող է տեղի ունենալ իշխանության անօրինական (հակասահմանադրական) զավթման միջոցով, որը կարող է իրականացվել հետևյալի պատճառով՝

- զինված ապստամբություն, պետական հեղաշրջման հետևանքով կամ ռազմական դավադրության հետևանքով.
- ուրիշի լիազորությունների յուրացում՝ սեփական լիազորությունները գերազանցելու կամ ուրիշի լիազորությունները յուրացնելու միջոցով: Լիազորություններ;

• իշխանության չարաշահում, այսինքն՝ դրա օգտագործում անօրինական նպատակով՝ ի վնաս հասարակության և պետության;

• սահմանադրորեն ստեղծված մարմինների և օրինական նշանակված անձանց լուծարում՝ դրա համար օրինական լիազորությունների բացակայության դեպքում, ուժի կիրառմամբ կամ սպառնալիքով՝ սահմանադրությամբ կամ օրենքով սահմանված կարգով ընտրության կամ նշանակման փոխարեն:

Այսպիսով, իշխանության յուրացումը կարող է լինել ինչպես բռնի գործողություններ, որոնք ակնհայտ են իրենց հասարակական վտանգավորությամբ և անօրինականությամբ (գինված ապստամբություն, պետական հեղաշրջում, ռազմական դավադրություն), այնպես էլ ոչ բռնի գործողություններ, որոնք տեղի են ունենում իշխանության առանձին ճյուղերի լիովին օրինական ներկայացուցիչների կողմից պետական իշխանության զավթման վերաբերյալ համապատասխան ռազմավարության մշակման շնորհիվ (ուրիշի իշխանության վերագրում՝ լիազորությունների գերազանցմամբ կամ ուրիշի լիազորությունների յուրացմամբ. իշխանության չարաշահում. սահմանադրորեն ստեղծված մարմինների և օրինական նշանակված անձանց լուծարում՝ դրա համար օրինական լիազորությունների բացակայության դեպքում և այլն): Իշխանության յուրացման սուբյեկտներ կարող են լինել ցանկացած անձ կամ անձանց խումբ, կուսակցություններ, հասարակական կազմակերպություններ, հասարակական գործիչներ, ռազմական կառույցների ղեկավարներ, անջատողական շարժումների առաջնորդներ, ահաբեկչական խմբավորումների առաջնորդներ, պետական մարմիններ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, նրանց պաշտոնատար անձինք, ովքեր չունեն իշխանություն կամ Սահմանադրությամբ և օրենքներով որոշակի լիազորություններ:

Ժողովրդավարական, իրավական պետությունում իշխանության բռնազավթման անթույլատրելիությունը պահանջ է, որը նախատեսված է ինստիտուտների կայունությունը, ինքնիշխանության պաշտպանությունը և սահմանադրական կարգը ապահովելու համար: Սակայն, գործնականում, հենց իշխանության իրականացման օրինական մեխանիզմների փոխարինումը, առանձին սուբյեկտների կամ կառույցների կողմից դրա «յուրացումը» և իշխանության ճյուղերի միջև հավասարակշռության խաթարումն է, որը դառնում է քաղաքական ճգնաժամների, մարդու իրավունքների խախտումների և իրավունքի գերակայության հիմքերի քայքայման հիմնական աղբյուրը:

Պետական իշխանության բռնազավթման սահմանման գիտական մոտեցումների ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված

է նրանով, որ ժամանակակից պայմաններում այն կարող է ընդունել «հիբրիդային» ձևեր՝ բողոքակցական իրավական բարեփոխումներ, արտակարգ միջոցառումներ կամ ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ: Մեր կարծիքով, այս երևույթի միասնական իրավական սահմանման բացակայությունը խոչընդոտում է դրա ժամանակին ճանաչմանը և արդյունավետ արձագանքին:

«Չավթում» (լատիներեն *usurpatio* – բռնագրավում, չարտոնված յուրացում) տերմինը լայնորեն օգտագործվել է քաղաքական և իրավական բառապաշարում հնագույն ժամանակներից: Պլատոնի և Արիստոտելի աշխատություններում վերլուծվում են կառավարման այն ձևերը, որոնք շեղվում են իդեալականից, մասնավորապես՝ բռնակալությունը՝ որպես պետական գործառույթների կամայական և անօրինական զավթման ձև՝ առանց ժողովրդի համաձայնության: «Քաղաքականություն» աշխատության մեջ Արիստոտելը նշում է, որ «բռնակալությունը միապետական իշխանություն է, որը ձգտում է մեկ կառավարչի օգտին. օլիգարխիան ձգտում է հարուստների օգտին. ժողովրդավարությունը ձգտում է աղքատների օգտին. բայց ոչ մեկը չի դիտարկում ընդհանուր բարօրությունը»:

«Օրենքների ոգին» (1748) աշխատության մեջ Շառլ Մոնտեսքյոն ուղղակիորեն կապում է իշխանության բռնազավթումը իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի խախտման հետ՝ նշելով, որ «եթե օրենսդիր և գործադիր իշխանությունները միավորվեն մեկ անձի կամ հաստատության մեջ, ազատություն չի լինի, քանի որ պետք է վախենալ, որ այս միապետը կամ սենատը կստեղծեն բռնակալական օրենքներ՝ դրանք նույնքան բռնակալորեն կիրառելու համար: Ազատություն չի լինի նաև, եթե դատական իշխանությունը չառանձնանա օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից: Եթե այն միավորված է օրենսդիր իշխանության հետ, ապա քաղաքացիների կյանքն ու ազատությունը կլինեն կամայականության ողորմածության տակ, քանի որ դատավորը կլինի օրենսդիրը: Եթե դատական իշխանությունը միավորված է գործադիրի հետ, ապա դատավորը հնարավորություն է ստանում դառնալ ճնշող»: Այսպիսով, նույնիսկ բնական իրավունքի դասական վարդապետությունների և վաղ լիբերալիզմի շրջանակներում, իշխանության բռնազավթումը դիտվում էր ոչ միայն որպես հանցագործություն, այլև որպես իրավական կարգի ոչնչացման սպառնալիք, որը հետագայում վերածվեց դրական իրավական կատեգորիայի, արտացոլվեց սահմանադրություններում և միջազգային իրավունքում:

20-րդ դարում, հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ընկած ժամանակահատվածում, իշխանության բռնազավթման խնդրի նկատմամբ ուշադրությունը մեծացավ ավ-

տորիտար և տոտալիտար ռեժիմների առաջացման պատճառով: Հետազոտողները, մասնավորապես Գ. Քելսենը, ընդգծեցին, որ բռնազավթումը խաթարում է պետական իշխանության իրավական լեգիտիմությունը և պահանջում է դրա ճնշման կամ օրինական կարգի վերականգնման համար նախատեսված մեխանիզմ:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը կազմվել է համեմատական-իրավական և համակարգային վերլուծության, ֆորմալ-իրավական մեթոդի և վերլուծության ու սինթեզի մեթոդների միջոցով: Հետազոտության մեթոդաբանությունը հիմնված է իրավական երևույթների բազմակողմանի և համակարգված վերլուծության սկզբունքների վրա, ինչի շրջանակում կիրառվել են ինչպես ընդհանուր գիտական, այնպես էլ հատուկ իրավաբանական մեթոդներ: Համեմատաիրավական մեթոդի կիրառմամբ ուսումնասիրվել և վերլուծվել են Հայաստանի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության, Վրաստանի, Բալթյան երկրների (Լատվիա, Էստոնիա, Լիտվա), Գերմանիայի և Ֆրանսիայի օրենսդրությունները, ինչը հնարավորություն է տվել բացահայտել իշխանության յուրացման հանցակազմի սահմանման, պատասխանատվության մեխանիզմների և տույժերի տարբեր մոտեցումները: Դոգմատիկ (քննադատա-իրավական) մեթոդով իրականացվել է քրեաիրավական նորմերի բովանդակային վերլուծություն, պարզվել են հանցակազմի տարրերի և պատժաչափերի առանձնահատկությունները: Պատմաիրավական մեթոդի շնորհիվ դիտարկվել է իշխանության չարաշահման ինստիտուտի էվոլյուցիան տարբեր իրավական համակարգերում: Ֆորմալ-տրամաբանական մեթոդը կիրառվել է սահմանադրական կարգի հիմունքների (իշխանությունների տարանջատում, իրավունքի գերակայություն, սուբսիդիարություն) և իշխանության յուրացման հանցագործության միջև պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման համար:

Վերլուծություն և արդյունքներ: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի համաձայն, իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից համարվում է հանցագործություն: Մայր օրենքն այսպիսով սահմանում է պետական իշխանության օգտագործման հիմնարար սկզբունքը:

Ռուսաստանի Դաշնության Քրեական օրենսգրքի 285-րդ հոդվածը սահմանում է քրեական պատասխանատվություն պաշտոնեական դիրքի չարաշահման համար, այսինքն՝ պաշտոնատար անձի կողմից իր լիազորությունների օգտագործումը անձնական կամ երրորդ անձի շահերի համար, ինչը հանգեցնում է քաղաքացիների, կազմակերպությունների, հասարակության կամ պե-

տության իրավունքների և օրինական շահերի էական խախտման:

Ինչպես ցույց է տալիս Ռուսաստանում պետականաշինության պրակտիկան, կան նաև այլ բաղադրիչներ, որոնք նպաստում են իշխանության յուրացմանը: Դրանք ներառում են՝

- սահմանադրական և իրավական մեխանիզմի բացակայությունը կամ դրա անարդյունավետ գործունեությունը մեկ ձեռքում իշխանության չափազանց կենտրոնացումը սահմանափակելու և կանխելու համար, ինչը հանգեցնում է անձնական իշխանության ռեժիմի հաստատմանը, որը չի սահմանափակվում որևէ իրավական հակակշիռներով, երբ իշխանության վրա փաստացի մենաշնորհ կա կամ մեկ անձի, կամ անձանց բավականին սահմանափակ խմբի կողմից՝ նման իշխանության չարաշահման համապատասխան հետևանքներով: Միևնույն ժամանակ, մենք նշում ենք, որ Ռուսաստանի օրինակով կարող ենք պնդել, որ իշխանության նման կենտրոնացումը բավականին հաճախ տեղի է ունենում հակասահմանադրական մարմինների ձեռքում, որոնք կրկնօրինակում կամ փոխարինում են սահմանադրական ինստիտուտները: Այս հակասահմանադրական իշխանության կառուցվածքներից մի քանիսը ձևականացված են, օրինակ՝ նախագահական վարչակազմի ապարատը կամ Ռուսաստանի Անվտանգության խորհուրդը, իսկ որոշները գոյություն ունեն կարծես «քաղաքականությունից դուրս»՝ ինչպես նախագահին մոտ մարդկանց նեղ շրջանակը.

- իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, որը հռչակված է, բայց չի աջակցվում իշխանության հավասարակշռության արտոնություններով, զսպումների և հակակշիռների համակարգի համահարթեցմամբ, որը նպաստում է քաղաքական մոնոկենտրոնության համակարգի ձևավորմանը և օրենսդիր և դատական մարմինների վերափոխմանը իշխանության առանձին անկախ ճյուղերից գերիշխող վարչակազմի հավելվածի, քանի որ կառավարում է պետության ղեկավարը: Այսպիսով, նույն Ռուսաստանում նախագահական լիազորությունների ընդլայնումը և իշխանության մյուս ճյուղերի լիազորությունների նեղացումը տեղի են ունեցել ինչպես պետության ղեկավարի հրամանագրերի, այնպես էլ Սահմանադրական դատարանի դաշնային օրենքների և ակտերի պատճառով, այդ թվում՝ Ռուսաստանի Հիմնական օրենքի մեկնաբանության միջոցով.

- սահմանադրությամբ հռչակված արժեքների ձևական բնույթը, իրավապահ պրակտիկայի անջատումը երկրի Հիմնական օրենքից, նման պրակտիկայի շեղումը սահմանադրությամբ հռչակված պետականության և օրինաստեղծ գործունեության հիմնական սկզբունքներից, դրանց գուճահեռ գոյությունը: Նախևառաջ, խախտվում են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

այնպիսի կարևոր սահմանադրական սկզբունքներ, ինչպիսիք են իշխանությունների տարանջատումը, իրավունքի գերակայությունը, իշխանության փոփոխելիությունը, քաղաքական, տնտեսական, գաղափարախոսական բազմակարծությունը և այլն:

Վրաստանի Քրեական օրենսգրքի 332-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված է պատասխանատվություն պաշտոնեական լիազորությունների չարաշահման համար, որը կարող է պատժվել ազատազրկմամբ մինչև հինգ տարի ժամկետով, տուգանքով, ինչպես նաև որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունքից զրկելով մինչև երեք տարի ժամկետով:

Լատվիայի Հանրապետության Քրեական օրենքի 318-րդ հոդվածը նախատեսում է պատասխանատվություն պաշտոնեական դիրքի չարաշահման համար, մասնավորապես՝ պաշտոնատար անձի կողմից ծառայողական դիրքը շահադիտական նպատակներով օգտագործելու դեպքում: Այս հանցագործությունը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ մինչև հինգ տարի ժամկետով:

Էստոնիայի Քրեական օրենսգրքի 291-րդ հոդվածը նախատեսում է պատասխանատվություն լիազորությունների չարաշահման համար, իսկ

առանձին դեպքերում պատիժը կարող է սահմանվել նաև խիստ պատիժ՝ մինչև ազատազրկում:

Լիտվայի Հանրապետության Քրեական օրենսգրքը նույնպես քրեականացնում է պաշտոնեական դիրքի չարաշահումը, որը պատժվում է տուգանքով կամ ազատազրկմամբ մինչև 6 տարի ժամկետով, եթե արարքը կատարվել է ֆինանսական կամ այլ անձնական շահ ստանալու նպատակով:

Գերմանիայի Քրեական օրենսգրքի (§ 339 StGB) 339-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավորը կամ պաշտոնատար այլ անձը, ով իր լիազորություններն օգտագործում է կողմնակալ որոշում կայացնելու նպատակով, ենթակա է քրեական պատասխանատվության¹²: Այս հանցակազմը հայտնի է որպես «իրավունքի խեղաթյուրում»:

Ֆրանսիայի Հանրապետության Քրեական օրենսգրքի 432-1 հոդվածը սահմանում է պատասխանատվություն իշխանության կամ պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման համար¹³: Այս հանցագործությունը պատժվում է 10 տարվա ազատազրկմամբ և 150,000 եվրոյի չափով տուգանքով:

Աղյուսակ 1

ՀՀ և այլ պետությունների իշխանությունների յուրացման իրավական հետևանքները

Պետություն	Իրավական ակտ / հոդված	Հանցակազմի բովանդակություն	Պատիժ
Հայաստանի Հանրապետություն	Սահմանադրություն, հոդ. 3	Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից համարվում է հանցագործություն	Սահմանադրական արգելք
Ռուսաստանի Պաշտություն	ՔՕ հոդ. 285	Պաշտոնեական դիրքի չարաշահում՝ անձնական կամ երրորդ անձի շահերի համար	Քրեական պատասխանատվություն
Վրաստան	ՔՕ հոդ. 332, մաս 1	Պաշտոնեական լիազորությունների չարաշահում	Ազատազրկում մինչև 5 տարի, տուգանք, պաշտոն զբաղեցնելու իրավունքից զրկում մինչև 3 տարի
Լատվիայի Հանրապետություն	Քրեական օրենք հոդ. 318	Ծառայողական դիրքի օգտագործում շահադիտական նպատակներով	Ազատազրկում մինչև 5 տարի
Էստոնիա	ՔՕ հոդ. 291	Լիազորությունների չարաշահում	Տուգանք կամ ազատազրկում
Լիտվայի Հանրապետություն	Քրեական օրենսգրք	Պաշտոնեական դիրքի չարաշահում՝ ֆինանսական կամ անձնական շահ ստանալու նպատակով	Տուգանք կամ ազատազրկում մինչև 6 տարի
Գերմանիա	StGB §339	«Իրավունքի խեղաթյուրում»՝ դատավորի կամ պաշտոնատար անձի կողմից լիազորությունների կողմնակալ օգտագործում	Քրեական պատասխանատվություն
Ֆրանսիայի Հանրապետություն	ՔՕ հոդ. 432-1	Իշխանության կամ պաշտոնական լիազորությունների չարաշահում	Ազատազրկում մինչև 10 տարի և 150,000 եվրո տուգանք

Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ չնայած բոլոր ութ պետություններում իշխանության յուրացումը քրեորեն պատժելի է, դրա որակյալ չափանիշներն ու պատժի խստությունը զգալիորեն տարբերվում են: Ամենախիստ մոտեցումն առանձնանում է ֆրանսիական և ռուսական օրենսդրություններում, որոնք նախատեսում են ազատագրկման առավելագույն ժամկետներ (համապատասխանաբար 10 տարի), մինչդեռ Հայաստանը, Վրաստանը և Լատվիան ունեն 3-8 տարվա սահմանաչափեր:

Քրեաիրավական նորմերի բովանդակային ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ իշխանությունը յուրացնելու հանցակազմի տարրերը զգալիորեն տարբերվում են ըստ երկրների: Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածը որպես պարտադիր հետևանք սահմանում է «էական վնասը», որը, սակայն, օրենսդրորեն հստակեցված չէ թողնելով դատական հայեցողության լայն դաշտ: Ի հակադրություն սրան, Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածը (Rechtsbeugung) հանցակազմի էական տարր է համարում օրենքի «դիտավորյալ խեղաթյուրումը» առանց պարտադիր նյութական վնասի, ինչն ավելի շատ շեշտում է արարքի ձևական անօրինականությունը: Ֆրանսիական մոտեցումը (Հոդված 432-1) առանձնանում է նրանով, որ հանցակազմը սահմանում է որպես «օրենքի կիրարկումը խոչընդոտելուն միտված միջոցառումներ», այլ ոչ թե ուղղակի լիազորությունների չարաշահում: Ռուսաստանի Դաշնության 285-րդ հոդվածը, ինչպես և Հայաստանը, պահանջում է «իրավունքների և օրինական շահերի էական խախտում», սակայն առանձնացնում է որակավորող հանգամանքներ (պաշտոնի բարձրաստիճան լինելը, ծանր հետևանքները), ինչը մանրամասնեցնում է տույժի անհատականացումը: Վերլուծությունը բացահայտում է, որ հետխորհրդային երկրներում (Հայաստան, Ռուսաստան, Վրաստան, Լատվիա, Լիտվա) հանցակազմը հիմնականում կառուցված է «նյութական վնաս» տրամաբանությամբ, մինչդեռ եվրոպական իրավական ընտանիքում (Գերմանիա, Ֆրանսիա) գերակշռում է «օրենքի խեղաթյուրման» ձևական մոտեցումը, որն ավելի արդյունավետ է համարվում իշխանության չարաշահման կանխարգելման տեսանկյունից:

Իշխանության չարաշահման ինստիտուտի էվոլյուցիան ցույց է տալիս, որ այս հանցագործության ըմբռնումը զարգացել է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի ամրապնդմանը զուգընթաց: Ֆրանսիայում հեղափոխությունից հետո ձևավորված ավանդույթը հատկապես զգայուն է եղել իշխանության կամայականությունների նկատմամբ, ինչի արդյունքում արդեն 1791 թվականի օրենսդրությամբ սահմանվել է պաշտոնատար

անձանց պատասխանատվությունը: Գերմանիայում Rechtsbeugung հանցակազմը ձևավորվել է 19-րդ դարում արձագանքելով ֆեոդալական դատարանների կամայականություններին, և մինչ օրս այն մնում է դատավորների համար առանձնահատուկ պատասխանատվության ինստիտուտ: որի դրա իրավունքում, որի ժառանգությունն են կրում Հայաստանը, Ռուսաստանը և Բալթյան երկրները, իշխանության յուրացումը երկար ժամանակ դիտարկվել է հիմնականում «պետական ապարատի» պաշտպանության տեսանկյունից, այլ ոչ թե անհատի իրավունքների: Հետխորհրդային տարածքում անցումը շուկայական տնտեսության և ժողովրդավարական ինստիտուտներին 1990-2000-ական թվականներին հանգեցրեց օրենսդրությունների վերանայմանը, սակայն, ինչպես ցույց է տալիս վերլուծությունը, Հայաստանի և Ռուսաստանի քրեական օրենսգրքերում դեռևս զգացվում է խորհրդային մոտեցման ազդեցությունը «էական վնասի» ոչ հստակ սահմանման և գործընթացային երաշխիքների թուլության տեսքով: Բալթյան երկրները (Լատվիա, Էստոնիա, Լիտվա), անկախություն վերականգնելուց հետո, ավելի ակտիվորեն ինտեգրվեցին եվրոպական իրավական չափանիշներին, ինչի արդյունքում նրանց օրենսդրություններում պատժաչափերը և հանցակազմի տարրերը էապես մոտեցան գերմանական և ֆրանսիական մոդելներին:

Սահմանադրական կարգի հիմունքների (իշխանությունների տարանջատում, իրավունքի գերակայություն, սուբսիդիարություն) և իշխանության յուրացման հանցագործության միջև պատճառահետևանքային կապերի բացահայտումը ցույց է տալիս հետևյալ տրամաբանությունը. եթե պետությունում իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը թույլ է ամրագրված կամ անարդյունավետ է գործնականում, ապա գործադիր իշխանության մարմինները հակված են յուրացնելու օրենսդիր և դատական լիազորություններ, ինչը նախադրյալներ է ստեղծում քրեական պատասխանատվության մեխանիզմների խուսափման համար: Իրավունքի գերակայության սկզբունքի խախտումն արտահայտվում է նրանով, որ պաշտոնատար անձինք իրենց ոչ թե օրենքին, այլ «նպատակահարմարությանը» ենթարկվելու դեպքում ավելի հաճախ են դիմում լիազորությունների գերազանցման: Սուբսիդիարության սկզբունքի (լիազորությունների բաշխման) թուլությունը, այսինքն՝ կենտրոնական իշխանության կողմից տեղական ինքնակառավարման լիազորությունների անհիմն կենտրոնացումը, հակառակ ակնկալիքին, չի նվազեցնում, այլ մեծացնում է իշխանության յուրացման ռիսկերը. քանի որ որոշումներն ընդունվում են քաղաքացուց հեռու, դրանց նկատմամբ հանրային վերահսկողությունը թուլանում է: Օրի-

նակ, Հայաստանում մինչ համայնքների խոշորացումը գործող 915 համայնքները թեկուզ սահմանափակ, բայց ավելի անմիջական վերահսկելի էին, մինչդեռ խոշորացված 71 համայնքներում, չնայած ռեսուրսների ավելացմանը, հանրային վերահսկողության մեխանիզմները չեն հասցրել ադապտացվել նոր մասշտաբներին, ինչը պոտենցիալ բարձրացնում է չարաշահումների ռիսկը:

Եզրակացություններ: Իշխանության յուրացման հանցագործության կարգավորման մոտեցումները զգալիորեն տարբերվում են ըստ իրավական համակարգերի. եվրոպական երկրներում (Գերմանիա, Ֆրանսիա) շեշտը դրված է օրենքի խեղաթյուրման ձևական հանցակազմի վրա, մինչդեռ հետխորհրդային պետություններում գերակշռում է «նյութական վնասի» պահանջը: Հայաստանի օրենսդրությունը հիմնականում համահունչ է հետխորհրդային տարածքի մոդելին, սակայն «էական վնասի» հասկացության անորոշությունը, դատական անկախության սահմանափակումները և սահմանադրական կարգի հիմունքների (իշխանությունների տարանջատում, իրավունքի գերակայություն) ոչ լիարժեք իրականացումը խոչընդոտում են արդյունավետ հակազդմանը: Արտասահմանյան փորձը ցույց է տալիս, որ առանց ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների, քրեաիրավական նորմերը մնում են անարդյունավետ:

Ըստ կատարված վերլուծության առաջարկվում է.

- Քրեական օրենսդրության ճշգրտում. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածում օրենսդրեն հստակեցնել «էական վնասի» չափանիշները (օրինակ՝ արժույթային արտահայտությամբ կամ սոցիալական հետևանքների ծանրության աստիճանով)՝ հետևելով գերմանական և ֆրանսիական մոդելներին, որտեղ գերակշռում է օրենքի խեղաթյուրման ձևական հանցակազմը:

- Դատական անկախության ամրապնդում. Սահմանադրական մակարդակով ամրագրել դատավորների նշանակման, կարգապահական պատասխանատվության և գործերի բաշխման թափանցիկ մեխանիզմներ՝ իշխանության յուրացման գործերով հետապնդումից դատական համակարգի պաշտպանվածությունն ապահովելու համար:

- Հանրային վերահսկողության և մասնակցության մեխանիզմների ներդրում. Պարտադիր դարձնել տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ռազմավարական պլանների և խոշոր ծախսային որոշումների նախագծերի հանրային քննարկումը, ինչպես նաև ստեղծել անկախ մոնիթորինգի էլեկտրոնային հարթակ՝ քաղաքացիների կողմից պաշտոնատար անձանց գործողությունների վերաբերյալ հաղորդումների ներկայացման և դրանց արձանագրման համար:

¹ Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. / Под общ. ред. профессора Скакун О.Ф. Харьков: Эспада, 2007. 488 с.

² Y.S. Shemshuchenko (ed.) et al. Kyiv: M.P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia, 2004. Vol. 6: T–Ya. 768 p՝ <https://kup.edu.ua/doc/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.pdf>

³ Вятр Е. Социология политических отношений. М.: Прогресс, 1979. 464 с

⁴ Аристотель. Политика. М.: Академический проект, 2020. 318 с., <https://www.litres.ru/book/aristotel/politika-18979153/chitat-onlayn/>

⁵ Монтескье Ш.Л. О духе законов. М.: РИПОЛ Классик, 2019. 690 с.՝ <https://www.litres.ru/book/sharl-monteske/oduhe-zakonov-43135312/chitat-onlayn/>

⁶ Hans Kelsen General Theory of Law and State. Cambridge: Harvard University Press, 1949. 516 p

⁷ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, Հոդված 3՝ <https://www.president.am/hy/constitution-2015/>

⁸ УК РФ Статья 285. Злоупотребление должностными полномочиями՝ <https://www.consultant.ru/document/>

cons_doc_LAW_10699/2da8d7a9884839c44d98466e0b1a63101b298844/

⁹ Investigation is underway under first part of article 332 of the Criminal Code of Georgia, which envisages imprisonment up to 3 years` <https://is.ge/>

¹⁰ “Dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana”: <https://likumi.lv/>

¹¹ Valstybės tarnautojas ar jam prilygintas asmuo, piktnaudžiavęs tarnybine padėtimi` <https://lrvalstybe.lt/>

¹² “German Criminal Code” (Strafgesetzbuch — StGB), § 339 “Rechtsbeugung” (Distortion of law). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

¹³ Criminal Code of the French Republic (Code pénal),

https://www.vertic.org/media/National%20Legislation/France/FR_Code_Penal_extracts.pdf

Օգտագործված գրականություն

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, Հոդված 3: Ընդունված է 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով: <https://www.president.am/hy/constitution-2015>
2. Аристотель. Политика. – М.: Академический проект, 2020. – 318 с. Режим доступа: <https://www.litres.ru/book/aristotel/politika-18979153/chitat-onlayn/>
3. Вятр Е. Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – 464 с.
4. Монтескье Ш.Л. О духе законов. – М.: РИПОЛ Классик, 2019. – 690 с. Режим доступа: <https://www.litres.ru/book/sharl-monteske/o-duhe-zakonov-43135312/chitat-onlayn/>
5. Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Под общ. ред. профессора Скакун О.Ф. – Харьков: Эспада, 2007. – 488 с.
6. Уголовный кодекс Российской Федерации, Статья 285 «Злоупотребление должностными полномочиями». Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/2da8d7a9884839c44d98466e0b1a63101b298844/
7. Criminal Code of the French Republic (Code pénal), Article 432-1. Available at: https://www.vertic.org/media/National%20Legislation/France/FR_Code_Penal_extracts.pdf
8. “Dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana” (Latvian Criminal Code, Article 318). Available at: <https://likumi.lv/>
9. German Criminal Code (Strafgesetzbuch — StGB), § 339 “Rechtsbeugung” (Perverting the course of justice). Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html
10. Hans Kelsen. General Theory of Law and State. – Cambridge: Harvard University Press, 1949. – 516 p.
11. Investigation is underway under first part of article 332 of the Criminal Code of Georgia (abuse of official authority). Available at: <https://is.ge/>
12. Valstybės tarnautojas ar jam prilygintas asmuo, piktnaudžiavęs tarnybine padėtimi (Lithuanian Criminal Code, Article 228). Available at: <https://lrvalstybe.lt/>
13. Y.S. Shemshuchenko (ed.) et al. Legal Encyclopedia. – Kyiv: M.P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia, 2004. – Vol. 6: Т-Ya. – 768 p. Available at: <https://kup.edu.ua/doc/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.pdf>

РЕЗЮМЕ

Различные подходы к преступлению насильственного захвата власти насильственного удержания власти, зарубежный опыт и основы конституционного порядка.

В статье рассматриваются теоретические и правовые подходы к преступлению узурпации власти, включая особенности определения, структуры и механизмов ответственности за это преступление. Анализируются проявления узурпации власти и злоупотребления властью как в государственных, так и в органах местного самоуправления.

Особое внимание уделяется передовому зарубежному опыту, в частности, подходам к ответственности за злоупотребление властью в уголовном законодательстве Европейского союза, США и постсоветских стран. Рассматривается роль судебного контроля и антикоррупционных институтов в предотвращении злоупотребления властью.

Обосновывается невозможность эффективного противодействия преступлению узурпации власти без надлежащего закрепления и реализации основополагающих принципов конституционного порядка: разделения властей, верховенства права, субсидиарности и демократической подотчетности. Выявлены проблемы, существующие в армянской правовой системе, и предложены законодательные и институциональные реформы.

Ключевые слова: узурпация власти, злоупотребление властью, преступления должностных лиц, конституционный порядок, разделение властей, верховенство права.

Mher Baghdasaryan

SUMMARY

Various approaches to the crime of usurping power, foreign experience and the foundations of the constitutional order

The article discusses the theoretical and legal approaches to the crime of usurpation of power, including the features of the definition, structure and mechanisms of responsibility for this crime. The manifestations of usurpation of power and abuse of authority in both state and local self-government bodies are analysed.

Particular attention is paid to advanced foreign experience, in particular, to the approaches to responsibility for abuse of power in the criminal legislation of the European Union, the USA and post-Soviet countries. The role of judicial control and anti-corruption institutions in preventing abuse of authority is considered.

It is substantiated that effective counteraction to the crime of usurpation of power is impossible without proper fixation and implementation of the fundamental principles of the constitutional order: separation of powers, rule of law, subsidiarity and democratic accountability. The problems existing in the Armenian legal system are identified and legislative and institutional reforms are proposed.

Key words: Usurpation of power, abuse of power, official crimes, constitutional order, separation of powers, rule of law.

Բնագիրը ներկայացվել է 25.05.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության 02.06.26թ.